DEN NORSKE ATLANTERHAVS KOMITE
THE NORWEGIAN ATLANTIC COMMITTEE

7-2006

PUTINS RUSSLAND OG UTENVERDENEN

Av: Jahn Otto Johansen

Sikkerhetspolitisk Bibliotek **7-2006**

Sikkerhetspolitisk Bibliotek

Sikkerhetspolitisk Bibliotek Nr. 7-2006

Jahn Otto Johansen

Utgitt av:	Den norske Atlanterhavskomité
Redaktør:	Marit Rye Ramberg
Trykket av:	Hegland Trykkeri AS, Flekkefjord
ISSN:	0802-6602

For mer informasjon, besøk våre internettsider: www.atlanterhavskomiteen.no

PUTINS RUSSLAND OG UTENVERDENEN

Av: Jahn Otto Johansen

Russerne frykter kaos

Hvis det er ett ord som kan karakterisere det post-sovjetiske Russland, så er det "usikkerhet". Det var i særlig grad tilfelle under Boris Yelstin, og det gjelder delvis også Vladimir Putins Russland.

Hans prosjekt har vært å skape stabilitet og orden i stedet for kaos og usikkerhet. Det er dette flertallet av russere krediterer ham for. Utviklingen i politikk og samfunnsliv de siste årene har vært mindre demokratisk enn på 1990-tallet, men det bekymrer ikke russerne så meget som kaos. Denne frykt har ligget russerne i blodet i århundrer, helt siden Ivan den grusommes tid. Derfor kunne man allerede i den stagnerte, men stabile Bresnjevperioden oppleve at publikum ga balletten "Ivan den grusomme" enorm applaus når den despotiske tsar, som bar sitt tilnavn med rette, i sluttakten samler alle de løse tråder for å hindre at Russland går opp i limingen.

Når det skulle innføres en ny helligdag i stedet for Revolusjonsmarkeringen 7. november, valgte regjeringen den dagen for snart fire hundre år siden da den polske okkupasjonsarme ble beseiret utenfor Moskva, 4. november 1612. Det kalles "Den nasjonale enhetsdag" og symboliserer slutten på en lang periode av kaos, forvirring og undertrykkelse av fremmede makter.

Sikkerhet fremfor demokrati

Mange russere misliker Yeltsin og særlig Gorbatsjov, som de ser som de ansvarlige for at Sovjetunionen gikk i oppløsning og at det ble kaos og rot i flere år. Selv Stalin settes av mange høyere enn Gorbatsjov, selv om det er ytterst få som ønsker seg tilbake til hans blodige terror.

Dersom russerne tvinges til å velge mellom demokrati og et autoritært styre, foretrekker de fleste det siste, fordi deres erfaringer med demokrati er preget av kaos og sosiale problemer, samtidig som landets internasjonale stilling ble alvorlig svekket.

Men selv om Putin får æren for at russerne nå opplever hverdagen mer forutsigelig og velordnet enn på 1990-tall, da pensjonister og statsansatte

måtte vente i månedsvis på de penger de hadde krav på, så er det fortsatt elementer av usikkerhet når vi skal vurdere russisk politikk. Men den er altså ikke så uforutsigelig som under Yeltsin.

Russland er i hvert fall ikke så mystisk og uforståelig som Churchill ga uttrykk for da han i sin tid formulerte den berømte setning om at "Russia is a riddle wrapped in a mystery innside an enigma". Disse bonnes motes blir fortsatt brukt som unnskyldning for ikke å forsøke å analysere russisk politikk ut fra historiske og geopolitiske premisser. Det henger igjen fra den kalde krigen at ideologisk skolastikk fortrenger realpolitisk analyse. Selv om svært mye av det som skjer i Putins Russland strider med våre vestlige oppfatninger om demokrati og rettsstat, så betyr ikke det at russisk politikk er fullstendig irrasjonell. Geopolitikk og historie er en nøkkel som åpner for innsikt i russisk politikk.

Gorbatsjovs feil

Gorbatsjov innså at det gamle poststalinistiske system ikke kunne fortsette uten at det fikk skjebnesvangre følger. Sovjetunionen var et militarisert samfunn som hadde stagnert. Kapprustningen ble en uutholdelig belastning på økonomien. Det rigide samfunnssystem med partidirigering av alt og alle hindret den nytenkning som var nødvendig for et postindustrielt samfunn. Også i det militære var det mange som skjønte dette, for uten kybernetikk og IKT (informasjons- og kommunikasjonsteknologi) ville Sovjetunionen ha blitt en annen rangs militærmakt.

Gorbatsjov innså at perestroika – omstilling og omstrukturering – var tvingende nødvendig, og han mente at glasnost – åpenhet – var nødvendig. Gorbatsjov forstod også at Sovjetunionen ville bli den store taper dersom den kalde krigen fortsatte.

Men han gjorde den feil å åpne glasnostslusene for fullt uten å sørge for at perestroika hadde ført til praktiske resultater i økonomien og en bedring av folks levestandard. Muligens ville litt mindre glasnost og mer perestroika ha gjort det lettere for ham. Timingen av de to prosesser fungerte ikke slik Gorbatsjov hadde håpet på.

Dessuten undervurderte Gorbatsjov, som den sovjetpatriot han egentlig var, dynamikken i nasjonalismen. Yeltsin var ingen stor tenker og strateg. Men han var en beregnende taktiker som spilte på de nasjonale strømninger i de ikke-russiske sovjetrepublikker for å skaffe seg et uavhengig

Russland som maktbase. Ved å støtte balternes selvstendighetskrav kunne Yeltsin løsrive Russland fra det sovjetiske favntak. Det var nødvendig for at han skulle kunne skyve Gorbatsjov til side og overvinne motstand fra annet hold.

Yeltsins tabula rasa

Yeltsins markedsreformer åpnet for et tabula rasa som ble utnyttet ikke bare av gamle pamper i parti- og statsapparatet, men også av yngre, skruppelløse menn som her så en sjanse til å berike seg på samfunnets bekostning. Privatiseringen av enorme naturrikdommer som olje og gass, mineraler og skoger var et "landveisrøveri" av langt større dimensjoner enn de amerikanske "robber barons". Oligarkene ble takket være Yeltsin ekstremt rike, og de kvitterte ved å sprøyte inn store summer i hans valgkamp i 1996 og ved å berike hans familie og venner.

Det var et gjennomkorrupt system, der det store flertall av folket måtte betale regningen og samfunnet ble skadelidende, og det ble etter hvert så som så med de demokratiske spilleregler. For folkehelten som talte kuppmakerne midt imot i august 1991 utenfor det beleirede parlamentet, lot nå den samme bygning beskytes av stridsvogner.

Selv om russiske medier under Yeltsin var enda mer åpne og kritiske enn i mange vestlige land, og det var mange partier, så var det en form for demokrati som russere flest fikk avsmak på.

Yeltsin slapp til unge, dynamiske menn uten politisk erfaring fra det gamle partibyråkratiet (for eksempel privatiseringsprofeten Yegor Gaidar), og han svekket det sentrale statsapparat slik at regionene ble mer selvstendige. Mange av oblastene (region,fylke) ble nesten helt uavhengige. Oblastguvernørenes nye makt kom i tillegg at etniske løsrivelsestendenser truet Den russiske føderasjons enhet.

Putins helomvending

Putin gjorde en helomvending da han med Yeltsins hjelp og mot løfte om å gi Yeltsin-klanen immunitet mot rettsforfølgelse, kom til makten i 1999. Putin bygget opp et enda sterkere presidentapparat enn Yeltsin hadde gjort. Han søkte ikke primært medarbeidere fra forskningsinstitusjoner og næringsliv, men fra KGB og de væpnede styrker. Likeledes rekrutterte han fra det militærindustrielle kompleks.

Putin tok et oppgjør med de oligarker som ble for uavhengige for ham. Mens Mikhail Khodorovsky havnet i fengsel, fant Boris Berezovsky, Vladimir Gusinski og andre det tryggest å forlate landet. De oligarker som ikke hadde politiske ambisjoner som gikk på tvers av Putin og som sørget for å støtte Putin-partiet økonomisk, fikk være i fred. Disse passet dessuten på å betale mer skatt enn de dømte og emigrerte oligarker hadde gjort.

Langsomt, men sikkert reetablerte Putin statlig kontroll over de viktigste naturressursene og nøkkelindustrier. Men han ville ikke gjeninnføre noen sosialistisk planøkonomi siden den hadde spilt fallitt. Han ville kombinere en fungerende markedsøkonomi med et autoritært styre slik Pinochet hadde gjort i Chile.

Jeg har møtt mange russere, både forretningsmenn og statsansatte, som studerte erfaringen fra Chile uten å la seg forstyrre det minste av at Pinochet-regimet torturerte og myrdet mange mennesker. Man kan karakterisere det putinske system som statskapitalisme. Det er en sentralisert og sterk statlig styring - "statisme".

Mektige oblastguvernører

Putin satte egenrådige og mektige oblastguvernører til side. Dem var det etter hvert blitt for mange av under Yeltsin. De tok ikke ordre fra Moskva. De holdt tilbake inntektene fra naturressursene i de oblaster de kontrollerte og de stanset skatteinnbetalingen til føderasjonen.

Da jeg i 1996 ble kalt opp fra Berlin av kong Harald for å være attachert Yeltsin under hans statsbesøk, la jeg merke til hvordan guvernørene fra Murmansk og Arkhangelsk holdt en viss avstand til presidenten. Det var åpenbart om å gjøre for dem å markere at selv om de tilhørte presidentens offisielle følge, så var de ikke hans "pudler".

Jeg skulle ha to av Yeltsins nærmeste medarbeidere i "min" bil, men de var alltid for sent ute når kortesjen skulle videre. De to guvernører registrerte dette og spurte med et smil om ikke de kunne få kjøre med meg. Det sa jeg ja til. Underveis i limousinen, som de åpenbart regnet med ikke var avlyttet av russiske organer, fikk jeg høre noen saftige kommentarer om Yeltsin og hans ubehøvlede opptreden. Det var tydelig at de ikke hadde særlig respekt for ham.

Under Putin blir ingen guvernør uten hans godkjennelse. Dette er formalisert slik at presidenten nominerer kandidater til guvernørpostene. Disse tar så politiske signaler fra ham.

Skatteinntektene fra de rike oblastene strømmer nå inn igjen. Den tid er forbi da guvernørene kunne opptre som egenrådige småkonger som kalkulerte med at Moskva var "så langt, så langt borte", slik vi husker beskrivelsene fra provinsens adelsgods hos Tolstoi og Tsjekov.

Nasjonalisme og religion

Putin drømte aldri om å gjeninnføre kommunismen. Han betraktet kommunismen som en død ideologi og foreldet styreform. Han hadde da heller ingen problemer med å utmanøvrere kommunistene som på Yeltsins tid hadde en så sterk posisjon i parlamentet, dumaen.

Putins oppskrift er en kombinasjon av russisk nasjonalisme og religion i russisk-ortodoks versjon. Han er neppe personlig religiøs, men han forstår hvor viktig religionen er i det post-kommunistiske Russland. Putin nekter seg ingen ting når han oppsøker kirker og klostre. Foran fjernsynskameraene tenner han sitt talglys og korser seg slik andre troende gjør.

Lik en annen stor petersburger – Peter den store – ønsker Putin en åpning for Vestens teknologi og økonomi, men han vil ikke importere Vestens demokrati. Putin legger ikke skjul på at tsar Peter er hans store forbilde.

Den karakteristikk som den engelske historikeren Reinhard Wittram ga av Peter den store (i "Russia and Europe", London 1973), kunne like godt ha passet på Putin:

"I den store tsars forhold til Vesten var to holdninger dominerende: På den ene siden var han villig til å lære og assimilere alt som var nyttig…på den annen siden hadde han en følelse av uavhengighet, av egen makt, ja, endog overlegenhet."

I likhet med tsarene som etterfulgte Peter, søker Putin samarbeid med de vestlige stormakter dersom det kan gi Russland den plass han mener landet fortjener i det internasjonale selskap.

Tyskland er nå som i gamle dager den foretrukne partner. Putin taler ikke bare tysk flytende. Han kan tysk-russisk historie. Han vet at i ett tusen års russisk-tyske forbindelser er fiendtlighetene i den første og annen verdenskrig unntagelsene. Riktignok hører de tyske korsriddere, som man vil huske gikk gjennom isen i Eisensteins klassiske film, med til bildet. Men Putin legger vekt på det faktum at russere og tyskere størstedelen av tiden hadde en gjensidig utveksling av mennesker, kunnskap og ideer. Det var ingen tilfeldighet at så mange russiske fyrstinner, ja, til og med keiserinner, var av tysk opprinnelse.

På Putins premisser

Samarbeidet med Vesten skal skje på Russlands premisser, ikke som følge av noe diktat utenfra. Putin utnytter russernes negative reaksjoner på at deres land under Yeltsin lot seg dupere av vestlige læremestere i markedsøkonomi og demokrati. Det svekket de liberale demokrater i Russland at de i så stor grad gjorde seg avhengig av vestlig støtte og goodwill.

For mange av dem var det viktig å vise de vestlige land at Russland fulgte i deres fotspor. Det ble fremstilt som noe positivt at Russland danset etter Vestens pipe. Dette undergravde de russiske liberales posisjon hjemme. Det kom som et sjokk på mange i USA og Vest-Europa når russerne begynte å demonstrere en mer uavhengig utenrikspolitikk.

Putin har villet gjenreise troen på et sterkt Russland, om ikke en global, så i hvert fall en regional stormakt som øver avgjørende innflytelse på sine naboer - de tidligere sovjetrepublikker og andre naboland.

Putin vil ha tettere relasjoner med EU-Europa. Det er den multilaterale tilnærming. Dette understreket han kort etter at han tiltrådte som president når han talte om den såkalte "europeiske vei".

Men Putin satser også på rent bilaterale samarbeidsprosjekter, som den store russisk-tyske gassledningen i Østersjøen. Ved å holde denne utenfor EU risikerte de ikke noe polsk veto. Men den polske forsvarsminister unnså seg ikke for å sammenligne gassledningen med Molotov-Ribbentropp-traktaten, da Stalin og Hitler fant hverandre over hodene på polakkene. Det resulterte i Polens fjerde deling.

Putins pragmatisme

Men Putins utenrikspolitikk er også fokuserte på andre regioner enn Europa. Da utenriksminister Lavrov i 2005 listet opp de utenrikspolitiske suksesser, nevnte han ikke Europa i det hele tatt, men blinket ut Uzbekistan, Hvite-Russland og Iran. Dessuten pekte Lavrov på samarbeidet med Kina, både bilateralt og innenfor rammen av Shanghai Cooperation Organisation (SCO). Dette fikk enkelte bekymrede vestlige observatører til å spørre om Russland nå hadde skiftet fra en europeisk og vestorientert politikk til Østen og CIS-landene (samarbeidet mellom tidligere sovjetrepublikker). De undervurderte pragmatismen i Putins utenrikspolitikk. Putin satser på det han til enhver tid tror tjener Russlands interesser.

Selv om han har mer langsiktige ønskemål, så er han så realistisk at også han tar med seg kortsiktige gevinster. Putin har de prioriteringer og bruker de metoder han til enhver tid synes passer best. Derfor kan hans utenrikspolitikk svinge fra multilateralisme til unilateralisme, det vil si at han kan satse på et bredere samarbeid med organisasjoner som EU, Europa-rådet, OSSE og FN, men ivrer også for direkte, bilaterale forhold til land som er interessante for Moskva.

Enkelte analytikere har sammenlignet Putin med Napoleon, ikke i den forstand at han skulle ha de samme store ambisjoner om erobring og ekspansjon, men en russisk Bonaparte som kom seg opp ved hjelp av det gamle system og som viste vilje og evne til å ta makten og bruke den på sin måte. I Putins visjon skal Russland være en stormakt som det internasjonale samfunn må regne med.

I sin årlige tale til den føderale forsamling i april 2005 brukte Putin en retorikk som skulle markere at Russland ikke tråkker i sporene til noen andre, men følger sin egen vei, og han tok historien til hjelp for å demonstrere dette:

"De (russerne) måtte løse den aller vanskeligste oppgave: Hvordan ta vare på egne verdier. De skulle ikke kaste bort det de unektelig hadde oppnådd, og samtidig skulle de bekrefte det russiske demokratis levedyktighet. Vi måtte finne vår egen vei for å bygge et demokratisk, fritt og rettferdig samfunn."

En annerledes type stat

Det skal være en stat som, slik den engelske historiker Stephen Lovell formulerer det i en nyutkommet bok ("Destination in Doubt. Russia since 1989". London 2006), "ikke aspirerer til å kopiere andre store staters politiske system, men er kvalitativt forskjellig – og bedre".

Det er en stat med en sterk eksekutiv makt i form av en president som har videre fullmakter enn i noe vestlig land og som ikke hindres av parlamentariske petitesser eller legale hindringer. Presidentmakten står over loven.

Den finske Russlandseksperten Hanna Smith peker (i Hanna Smith (ed.): The Two-Level Game: Russia`s Relations with Great Britain, Finland and the European Union. Aleksantri Series 2/2006) på at Putins styre kan anklages for å bevege seg mot et "administrert demokrati" i beste fall, i verste fall et "valgt diktatur".

Putin og hans medarbeidere har intet til overs for den nøling som vestlige ledere ofte viser når de møter nye alvorlige utfordringer, som internasjonal kriminalitet, illegal innvandring og global terrorisme.

I Putins historietolkning er det liberale demokrati en styreform som bare en liten og privilegert del av kloden kunne tillate seg i en kort periode av menneskehetens historie, dvs i andre halvpart av det 20. århundret. Liberalt demokrati er verken et logisk eller ønskelig sluttpunkt i historien. Det er viktig å ha dette grunnsyn klart for seg når vi kritiserer Putins Russland for å redusere borgernes frihet, begrense frivillige organisasjoners (NGOs – Non Governmental Organizations) handlefrihet og innskrenke pressefriheten. Det burde ikke overraske oss at Putin innskrenker disse friheter.

Ingen sans for demokrati

Vi skal også huske på at "demokrati" ikke er noe de russiske folkemasser historisk sett har krevd. Det var et ord som ble misbrukt av kommunistpartiet. Demokratiiya var et begrep som også ble brukt av Gorbatsjov, men han var heller ingen liberal demokrat. Det Gorbatsjov opprinnelig så for seg, var demokrati innenfor ett parti, det kommunistiske.

Verken under Gorbatsjov eller Yeltsin demonstrerte de russiske masser i gatene for demokrati etter vestlig forbilde. Russerne ga riktig nok ikke kuppmakerne i august 2001 den støtte de hadde håpet på, men folket presset ikke frem noen virkelig demokratisering. Og det gjør det heller ikke under Putin. Sosial sikkerhet og garanti mot kaos er viktigere enn demokrati.

Derfor behøver ikke Putin ta vestlige protester mot innskrenkning av pressefriheten og andre borgelige friheter særlig alvorlig. De vekker ingen bred gjenklang i det russiske folk.

Mordet på Anna Politkovskaja

Det var symptomatisk at da den uredde og kritiske journalisten Anna Politkovskaja ble myrdet i oktober 2006, utløste dette ikke store spontane protestdemonstrasjoner i selve Russland. Det var langt mer omfattende protester i Vesten, selv i det tradisjonelt forsiktige nabolandet Finland, som på dette tidspunkt var vertskap både for EU-lederne og for Putin.

Mange russere, i hvert fall de med ektemenn og sønner som har

måttet tjenestegjøre i Tsjetsjenia, er kritiske til den brutalitet de russiske styrker viser. Folk flest ikke har noen som helst tiltro til myndighetenes håndtering av de store gisseldramaer. Men de har heller ingen sympati for tsjetsjenernes sak. Tsjetsjenere oppfattes av russere flest som terrorister som må bekjempes med alle de midler som er nødvendig.

Flertallet av russere var riktig nok imot den første militære intervensjon som Yeltsin igangsatte i 1994, men de var langt mindre kritiske da Putin på ny gikk til krig i 1999. Tsjetsjenske terrorister, i stigende grad selvmordsbombere, fjernet den lille sympati som enkelte måtte ha hatt for det hardt hjemsøkte folk.

Politkovskajas tese om at vi hadde å gjøre med to typer terrorisme som gjensidig befruktet hverandre – gruppeterrorisme (tsjetjsensk) og statsterrorisme (russisk) – slo ikke an blant russere flest.

Russernes skepsis til tsjetsjenerne slo også over på andre folkegrupper fra Kaukasus. Dette forklarer hvorfor heller ikke aksjonene som myndighetene høsten 2006 fant det opportunt å sette inn mot georgiere (grusere) som oppholdt seg illegalt i Russland, opprørte vanlige russere. Denne tilstramning var ikke begrunnet i terrorfrykt, men var et manipulativt trekk i nervekrigen med Georgia.

9/11 et vendepunkt

Putin har ikke behøvd å ta særlig hensyn til vestlig kritikk etter "9/11". Al Qaida-terroren mot New York og Washington D.C. 11. september 2001 gjorde det lettere for ham å stemple tsjetsjenerne som terrorister. Mange av dem var utvilsomt det, og en god del av strukturen i den tsjetsjenske motstandsbevegelse bestod av kriminell mafia.

George W. Bush og Vladimir Putin fant hverandre i synet på terrorisme. Deres terrorismebegrep omfattet både tsjetsjenere og Al Qaida-terrorister. Bekreftelsene mente de lå i at det var oppdaget Al Qaida-folk i Tsjetsjenia og i naboregionene, og tsjetsjenere deltok i krigen mot amerikanerne i Irak og i Afganistan.

Når terrorister slår kynisk til mot barn og gamle mennesker, er det ikke så lett å relativisere dette med den ofte uttalte tese om "at èn persons terrorist, er en annen persons frihetskjemper". Dette forstod både Putin og Bush og utnyttet denne erkjennelse så godt de kunne.

Tsjetsjenerne ble oppfattet av russere flest som terrorister eller som

støttespillere til dem. Derfor har ikke Anna Politkovskajas dokumentasjon av russiske militæres overgrep i Tsjestjenia og av sikkerhetsmyndighetenes inkompetente behandling av gisseldramaene hatt den effekt på russisk opinion som vi i vest ville ha funnet naturlig og rimelig.

Begrensede protester

Riktig nok er det enkelte grupper og personer i Russland som har tatt Politkovskaja alvorlig og som også reagerte skarp på det brutale mordet. Den tidligere verdensmester i sjakk, demokratiforkjemperen Garri Kasparov, sa om hennes død:

"Gjennom mordet på Anna Politkovskaja har korrupsjonens og undertrykkelsens krefter i Russland klart vist at de er rede til å bruke alle midler for å beholde makten. Når disse krefter fortsatt blir støttet av den frie verdens ledere, er dette en katastrofe ikke bare for Russland, men for hele vår verden!"

Men Kasparovs fortvilte budskap nådde ikke ut til det russiske folk. Det sørget de statskontrollerte medier for å hindre. Sensur og selvsensur virker.

Den uavhengige journalisten Arkadij Waxberg skrev i Svenska Dagbladet (12. oktober 2006) at "en dødsforaktende Anna Politkovskaja som trass i alt våget å si sannheten, måtte bringes til taushet". Han mener at "mordet på Politkovskaja kanskje kommer til å skremme andre til å tie. I Russland er det livsfarlig å kritisere makten og frem for alt nevne personer med navn". Anna Politkovskaja er den 12. journalist som er blitt myrdet hittil i Putins Russland.

Men saken er at Arkadij Waxberg lever og arbeider i Vesten og det han skriver, leses ikke av så mange russere. Hans leserkrets er vesteuropeere som ikke risikerer noe som helst og som snart glemmer hans advarsler fordi det er så mye annet ondt og ille i verden som de må ta inn over seg. Et mord på en russisk journalist kan ikke konkurrere om oppmerksomheten med f.eks. Irak og Afghanistan, for ikke å tale om mer hjemlige problemer.

Innsirklingsteorier

Men det er ikke bare vestlig kritikk av Tsjetsjenia-politikken det dreier seg om. Det går på noe langt mer, nemlig forestillingen om "en fiendtlig innsirkling" av Russland. Tidligere spilte sovjetiske herskerne, fra Stalin til

Andropov, på at en "imperialistisk innsirkling" truet Sovjetunionen og dets forbundsfeller. Med Gorbatsjov forsvant dette skremselsbilde.

Men allerede under Yeltsin kom det litt frem igjen. Putin og hans folk har til fulle utnyttet denne innsirklingsfrykt. For mange russere blir innsirklingsteorien sann når de ser på utvidelsen av NATO og EU ikke bare til de gamle Warszawapakt-land, men også til tidligere sovjetrepublikker som de baltiske stater.

Mange jeg har snakket med i St. Petersburg, ser også "Oransjerevolusjonen" i Ukraina som et vestlig fremstøt for å få kontroll over Russlands "nære utland", som disse land kalles. De mener at "Oransjerevolusjonen" har spilt fallitt, og de tar det som en bekreftelse at nettopp den russisk-vennlige eksstatsminister som ble beskyldt for å ha forfalsket presidentvalget, nå er tilbake som regjeringssjef i Kiev. I russiske medier hevdes det at USA og NATO forsøker å vinne fotefeste i Kaukasus og Sentral-Asia, som ledd en i større innsirkling av Russland.

Manipulert informasjon

I det store strategiske spill og i den globale kampen om olje og gass er det kanskje ikke så rart at russere flest er opptatt av innsirklingsteorier. For dette er det virkelighetsbilde russiske massemedier gir. Korrektur til et slikt syn finnes bare i aviser og tidskrifter med et lite opplag, og disse når ikke ut til de store folkemasser. Russere flest får sin informasjon fra fjernsynet, og det er i dag fullstendig kontrollert av Putins propagandaapparat.

Når jeg i perioder har eksperimentert med bare å ha russisk fjernsyn som min informasjonskilde, har jeg fått et bestemt inntrykk av at Russland er utsatt for en dødelig fare på alle kanter og bauger. "Innsirklingen" terpes på i nesten hver eneste nyhetssending.

Mine inntrykk tilsvarer den konklusjon som fjernsynsjournalisten Olga Romanova, ifølge Aftenpostens Moskvakorrespondent Per Kristian Aale, trakk etter et lignende eksperiment. I løpet av tre dager brukte hun ikke Internet og så ikke på vestlige nyhetskanaler:

"Jeg så kun nyheter på russisk TV, og i løpet av de tre dagene var min forståelse at Russkland er omringet av fiender og at Putin er vår eneste redning."

Meningsmålinger, som ikke nødvendigvis er manipulert, viser at russere flest betrakter NATO som en fiendtlig organisasjon. De antivestlige

stemninger er i dag sterkere enn noen gang siden Mikhail Gorbatsjov og Ronald Reagan gjorde slutt på den kalde krigen.

Derfor har Putin ryggen fri når han presser Vesten så mye han kan. Ja, han må kalkulere med at det eksisterer en antivestlig opinion som lever sitt eget liv og henter næring fra russisk historie.

Naboene hater russerne

Putin kan regne med full oppslutning blant russerne når han presser nabostater som har store russiske minoriteter som ikke får statsborgerskap, som Latvia og Estland, eller når han reagerer på at polakkene lar århundregamle antirussiske følelser slippe løs. Russiske medier forsømmer aldri en anledning til å bringe historier om diskriminering av russere i nabolandene.

I Baltikum og Polen er de antirussiske følelser meget sterke. Under flere besøk i disse land i 2006 ble jeg slått av hvor hatefullt og bittert polakker og baltere omtalte russerne. Estere og latviere la ikke skjul på at de helst ville kaste ut alle russere. De kunne ikke forstå at EU hadde noe med deres behandling av den russiske minoritet å gjøre. De kunne ikke skjønne at vi oppfattet dette som diskriminering. Begrensningen av den russiske minoritets rettigheter var bare en takk for sist for russisk undertrykkelse gjennom lange tider. Det var en måte å beskytte seg på, mente de.

Putin har heller ikke noe problem med å få støtte på hjemmebane for sin harde linje overfor Georgia der de antirussiske stemninger har økt sterkt siden den gamle ringreven Edvard Shevarnadze måtte gi tapt for gatas parlament. Russerne er overbevist om at amerikanerne stod bak dette, og de reagerer meget sterkt når de hører at Georgia håper å bli tatt opp i NATO og at mange i vest er positive til denne tanke.

Det er altså ikke bare i vestlige demokratier at utenrikspolitikk og innenrikspolitikk er nær forbundet. Heller ikke i Russland bestemmes utenrikspolitikk bare i lukkede rom, helt uavhengig av opinionen.

Ikke fastfrosset

Putins utenriks- og sikkerhetspolitikk er ikke like fastfrosset som den sovjetiske var i visse perioder eller så kaotisk som under Yeltsin, og Moskva har ikke i samme grad som tidligere beveget seg på kanten av farlige konfrontasjoner.

Det har ikke vært noen episoder tilsvarende den alvorlige da russiske tropper konkurrerte med NATO om å komme først til Pristina i juni 1999 og NATO`s øverstkommanderende, general Wesley Clark, ifølge hans egne underordnede, holdt på å utløse en varm krig.

Og heller ikke har det vært nye situasjoner der offiserer i de strategiske rakettstyrker har gått til høyeste alarmnivå, slik det skjedde da informasjon om vitenskapelige rakettoppskytninger på Andøya ikke kom frem til rette vedkommende. Dette var en episode som ble tatt alvorlig på høyeste hold i Moskva og Washington D.C.

Putin kjører ikke på en så direkte konfrontasjonslinje overfor USA og NATO som Jevgenij Primakov fikk anledning til å gjøre i sin utenriksministertid. Men Primakov (og Yeltsin) klarte likevel ikke å forhindre at NATO gikk til krig mot Milosevic` Jugoslavia. Heller ikke kunne de å stanse utvidelsen av NATO østover.

Alliansens overvåkingsfly (AWACS), patruljerer i dag grensen mellom de baltiske land og Russland, av og til med norsk personell om bord. For bare ti år siden ville alle fornuftige mennesker ha avvist en slik tanke som ren fantasi.

Primakovs "multipolare" konfrontasjonspolitikk, som en svekket Yeltsin lot ham føre, angivelig på grunn av press fra Dumaen, ga ikke de ønskede resultater.

Den bygget på forestillingen om at en koalisjon av Russland, Kina og kanskje også EU-Europa skulle føre til at USA`s posisjon globalt ble svekket. Et Russland, som selv Primakov innså var handikappet sammenliknet med Sovjetunionen, skulle skaffe seg innflytelse i internasjonal politikk ved å spille på motsetningene mellom mellom Europa og USA.

Jurij Federov, som er visedirektør for statsvitenskapsavdelingen ved Moskva Statlige Institutt for Internasjonale Relasjoner (MGIMO), konkluderer i et finsk-russisk forskningsprosjekt (Russia and its Foreign Policy, Helsinki 2005) med at dette "multipolare" konsept bygget på store misforståelser og påførte Russland det ene utenrikspolitiske nederlag etter det andre. Ikke bare var russerne ute av stand til å forhindre NATO`s utvidelse østover, men de kunne heller ikke få Washington fra å si opp ABM-avtalen som de i årevis betraktet som "en hjørnestein i strategisk stabilitet".

Problematisk forhold til USA

Det russisk-amerikanske toppmøtet i Ljubljana i juni 2001 markerte en ny begynnelse i forholdet til USA. Etter 9/11 ble dette enda mer klart da Russland støttet USA`s operasjoner i Afghanistan.

Putin var dessuten mer forsiktig enn Primakov i sine reaksjoner på George W. Bush` s brudd med ABM-avtalen (antirakettforsvar). Dermed ble døren holdt åpen for en ny avtale, Treaty on Strategic Offensive Reductions. Russland og Amerika fant felles arbeidsoppgaver i bekjempelsen av internasjonal terrorisme og i anstrengelsene for å hindre spredning av kjernefysiske våpen. Man kan si at Putins utenrikspolitikk var mer pragmatisk enn Yeltsin-Primakovs.

Irak-felttoget i 2003 og den påfølgende okkupasjon ble en ny prøve for de amerikansk-russiske forbindelser. Putin klarte ikke å forhindre at George W. Bush sammen med Tony Blair gikk til angrep på Saddam Husseins Irak uten Sikkerhetsrådets godkjennelse, slik heller ikke Yeltsin hadde maktet å forhindre at George H. Bush`s angrep Irak i 1991 etter invasjonen i Kuwait.

Russisk opinion og sterke krefter i statsapparatet, ikke minst i de væpnede styrker og i etterretningsmiljøet, inntok en skarp USA-kritisk holdning. Putin ble kritisert for å ha satset på feil hest da han inngikk et strategisk partnerskap med USA etter 9/11. Som Federov skriver var mange innflytelsesrike kretser i Moskva "mer katolske enn Paven". Han mener at denne kampanje var rettet mot president Putin personlig.

Men Putin red av stormen og klarte å forhindre at de amerikansk-russiske forbindelser ble for sterkt skadelidende. Russland støttet Sikkerhetsrådets resolusjon nr. 1483, som ga USA og Storbritannia en temporær autoritet til å styre Irak etter Saddam-regimets fall.

I sin årlige presidenttale til Føderasjonsrådet 16. mai 2003 unnlot Putin å kritisere USA så sterkt som enkelte i Moskva hadde ønsket. I stedet konsentrerte han seg om trusler som "omfatter internasjonal terrorisme, spredning av masseødeleggelsesvåpen, regionale og territoriale konflikter og narkotika."

Putin ønsket ikke amerikansk nederlag i Irak

Denne erkjennelse la et grunnlag for fortsatt samarbeid med USA, men Putin var fullstendig klar over at de fleste russiske militære, etterretningsfolk og utenrikseksperter håpet på at amerikanerne skulle bli sittende fast i den irakiske hengemyr. Det er jo nettopp det som er skjedd.

Det tar Putin med i sine beregninger, men uten å ønske et fullstendig amerikansk nederlag i Irak. Moskva oppfatter islamistene som en like stor trussel som Washington gjør.

Den militære ukeavisen Nezavisimoe Voennoe Obozrenie (NVO) skrev i 2003 at det hadde vakt stor undring i russiske militære kretser at Putin IKKE ønsket et amerikansk nederlag i Irak.

Forholdet til USA mer komplisert

Siden 2003 er Russlands forhold til både USA og til EU-Europa blitt mer komplisert og sammensatt. Det er kommet en nyansering i Putins utenriks- og sikkerhetspolitikk. Verden består, slik Putin åpenbart ser den, ikke av sort-hvitt-kontraster, men av mange gråsoner. Nært samarbeid med USA i en periode kan bli avløst av konflikter i en annen periode.

Selv om USA prioriterte kampen mot spredning av kjernevåpen meget høyt, tok det atskillig tid før Russland sluttet seg til Proliferation Security Inititiative av 2003. Og Moskva har i forhold til både Nord-Korea og Iran demonstrert at russiske interesser ikke nødvendigvis er identiske med amerikanske, selv om begge land er opptatt av å hindre spredning av kjernevåpen. Ikke engang Putin kan overse de økonomiske interesser til den russiske atomenergiindustri.

Slik Jurij Fedorov og andre vestorienterte utenrikspolitiske eksperter ser det, er Russland blitt stilt over for nye alvorlige utfordringer det siste tiåret. Han ser muligheten både for mer samarbeid mellom Russland og Vesten og faren for nye konfrontasjoner.

Putins kadre

Putins maktbase består av kadre som han kjenner fra KGB og fra andre sikkerhetsmessige og militære miljøer. Det er en maktbase selv ikke en så sterk president som Putin helt kan ignorere.

Disse kadre er ifølge Fedorov og andre russiske kilder kritisk innstilt til Vesten som de ser som en rival og en trussel. Russland har sine egne interesser å ivareta, både i "det nære utland", i Europa og globalt.

Uten et slikt trusselbildet ville de væpnede styrker ikke kunne kreve økte bevilgninger for å gjenreise et forsvar som Yeltsin lot forfalle. Det virker som om Putin lytter til disse kretser, uten å dermed gi avkall på samarbeid med Vesten. Her er det rom for et både-og, ikke bare et enten-eller.

Olje og gass som utenrikspolitiske våpen

Forsvaret og det militær-industrielle kompleks har på ny fått økt innflytelse under Putin, men det utelukker ikke andre instrumenter, for eksempel bruk av olje og energi for å fremme Russlands nasjonale interesser. Dette er det mest nyskapende i Putins utenriks- og sikkerhetspolitikk i forhold, og det er også dette som beskjeftiger politikere, planleggere, byråkrater og akademiske eksperter i Vest.

Europeerne, ikke bare polakkene, men også tyskere, franskmenn og italienere oppdaget sin sårbarhet da russerne vinteren 2006 stengte gasskranene til Ukraina. Snart falt trykket også i de europeiske nettene, og det oppstod engstelse for at det ikke skulle bli nok energi i en kald vinter. Konflikten med ukrainerne gjaldt prisen de skulle betale for gassen, men også en ikke helt ubegrunnet frukt for at det ble tappet ulovlig av gassledningen på ukrainsk territorium. I alle fall måtte Ukraina før eller senere regne med å betale verdensmarkedspriser. Den tid da sovjetrepublikkene og Comecon-landene fikk kjøpe billig olje og gass, tok definitivt slutt med Sovjetunionens oppløsning. Selv om det var åpenbart at russerne brukte energi som pressmiddel, så var ikke ukrainerne fullt så uskyldige som de ble fremstilt som i vestlige medier.

Frykten for at NATO skal utvides til Ukraina og andre tidligere sovjetrepublikker gir en ryggmargrefleks hos de russiske ledere. Det er en refleks som har sin bakgrunn i den kalde krigen, men den lever videre og vil sannsynligvis gjøre det i lang tid fremover. Det burde derfor ikke overraske noen at Moskva bruker olje og gass som pressmiddel for å forhindre dette.

I oktober 2006 besøkte den russiske statsminister, Mikhail Fradkov, Kiev, og han kom til enighet med Ukrainas statsminister, Viktor Janukovitsj, om en avtale som begge parter mente de kunne leve med. Janukovitsj hadde under et besøk i Brüssel sagt at medlemskap i NATO ikke var aktuelt for Ukraina i overskuelig fremtid. Dette var åpenbart tilstrekkelig for Kreml som ønsket å styrke posisjonen til den russiskvennlige statsminister i Kiev. Riktig nok rykket Ukrainas president, som har ansvaret for utenrikspolitikken, raskt ut og korrigerte sin statsminister, men det forhindret ikke russerne i å gi ukrainerne mer fordelaktige vilkår enn de ville ha fått sist vinter.

Men Putins Russland nøyer seg ikke bare med å bruke olje og gass som utenrikspolitisk pressmiddel. Russerne har satt en sperre for vestlige

oppkjøp av strategiske råvaresektorer og nøkkelindustrier, slik vi så det da Statoil og Hydro fikk nei til å gå inn i den russiske sektor i nord. Dette burde ikke ha overrasket oss, men informasjonen ut til norsk opinion var så preget av optimistisk PR at verken medier eller politikere fikk et realistisk inntrykk av hva russerne egentlig stod for.

Russerne vil kjøpe seg inn over alt

Samtidig som russerne vil ha mer kontroll over sine egne ressurser, vil de gjerne kjøpe seg inn i vesteuropeiske nøkkelindustrier. De krever av europeerne innrømmelser de selv ikke vil gi andre. Russerne har i dag så enorme inntekter av de høye olje- og gasspriser at de har store nok valutareserver til å kjøpe seg inn i vesteuropeisk energi-, kjemi-, fly- og tungindustri.

Det står ikke på penger, kunne Der Spiegel avsløre i forbindelse med Putins Tysklandsbesøk i oktober 2006. Russernes innkjøpsliste i Tyskland er meget lang, men den er ikke finansielt urealistisk.

De gigantiske oppkjøp er avhengig av om Berlin vil slippe russerne til. Mens forbundskansler Angela Merkel har visse forbehold, er utenriksminister Frank-Walter Steinmeier entusiastisk. Han ser dette som en fortsettelse av Gerhard Schrøder bevisste øst-tilnærming som skulle binde Russland til Europa gjennom en frihandelssone. Merkel frykter at det kan komme til et punkt der forbindelsene med USA blir for belastet.

Men mange i og utenfor koalisjonsregjeringen er også engstelige for at Tyskland skal bli for avhengig av russisk olje og gass og derfor vil kunne la seg utpresse. Når den nye gassledningen gjennom Østersjøen er ferdig i 2011, vil Russland levere 40 milliarder kubikkmeter gass. Det kan økes til 55 milliarder kubikkmeter. Dermed blir Russland Tysklands viktigste energipartner.

Men selv om dette er bekymringsfullt, er det vanskelig for en regjeringssjef å avvise de russiske fremstøt i en tid da arbeidsledigheten holder seg høy og Tyskland trenger alle de økonomiske stimuli landet kan få. Tyskerne har i overskuelig fremtid heller ikke noe alternativ til de russiske gassleveranser, selv om Norge er en viktig og høyt ansett leverandør.

At russerne under Putin forstår seg på tysk lynne viser det faktum at Gazprom er blitt hovedsponsor for fotballaget Schalke 04 i

Gelschenkirchen. I løpet av fem år vil klubben få en halv milliard kroner i direkte støtte, og det er jo ikke akkurat småpenger. Dessuten skal Schalke samarbeide med fotballklubben Zenit i Putins hjemby St. Petersburg, og det kan gi enda større inntekter.

Russerne er ikke bare opptatt av mulighetene i Tyskland. Gasprom, som nå er det fjerde største i verden i børsverdi, vil kjøpe opp energikonsernet Centrica i Storbritannia. Den russiske statsbanken Wneschtorgbank betaler 8000 millioner euro for bare fem prosent av aksjene i det europeiske luft- og romfartskonsortium EADS. Og stålgiganten Sewerstal har overtatt den italienske konkurrenten Lucchini. I Rotterdam skal Lukoil kjøpe et stort oljeraffineri som eies av kuwaitere.

Ikke våpenmakt alene

Den tid er forbi da russerne trodde de kunne fremme sine supermaktsinteresser rundt omkring i verden med militære trusler eller ved å selge våpen rimelig til u-land. Putins utenriks- og sikkerhetspolitikk bygger på erkjennelsen av at militærmakt ikke nødvendigvis gir økt innflytelse. På det militær-teknologiske området ligger dessuten amerikanerne for langt foran til at russerne kan innhente dem.

Men når russerne forener politikk og økonomi, blir de noe mer likeverdige motspillere.

Det kan amerikanerne og vesteuropeerne advare mot så mye de vil. Men de kan ikke godt nekte russerne å gjøre det samme som ledende vestlige industrimakter har gjort i mange år, nemlig å utnytte strategiske markedsfordeler politisk. Verken Washington D. C. eller Brüssel kan hindre russerne i å bruke sine enorme energiinntekter til å sikre seg kontroll over nøkkelindustrier i andre land.

Når Putin sa til Süddeutsche Zeitung at "Russland ser sin økonomiske fremtid i Europa og satser på tysk medvirkning", tenkte han både økonomisk og politisk. Deri ligger det en helt annen utfordring enn den Vesten måtte leve med under den kalde krig og tross alt følte seg ganske komfortabel med. Russisk utenrikspolitikk under Putin er blitt kompleks og mer spennende, men også mer utfordrende.

Litteratur:

Billington, James H.: Russia in Search of Itself. Washington D.C. 2004.
Flikke, Geir (ed.): The Uncertainties of Putin`s Democracy. NUPI, Oslo 2004.
Kryschtanowskaja, Olga: Anatomie der russischen Elite. Die Militarisierung Russlands unter Putin. Köln 2004.
Lovell, Stephen: Destination in Doubt. Russia since 1989. London and New York 2006.
Politkovskaja, Anna: Putins Russland. Paperback Stokholm 2006.
Smith, Hanna (ed.): Russia and Its Foreign Policy. Helsinki 2005.
Smith, Hanna (ed.): The Two-Level Game: Russia`s Relations with Great Britain, Finland and the European Union. Helsinki 2006.
Wilson, Andrew: Virtual Politics. Faking Democracy in the Post-Soviet World. New Haven and London 2005.

Tidligere publikasjoner i denne serien:

6-06 **Jahn Otto Johansen**
UNGARN 1956 – ET 50-ÅRSMINNE

5-06 **Ambassadør Kai Eide**
NATO Foran toppmøtet i Riga

4-06 **Ole Gunnar Austvik**
Oil and gas in the high north - A perspective from Norway
Keith Smith
Russian energy policy and its challenge to western policy makers

3-06 **Minister of Foreign Affairs Jonas Gahr Støre**
Old Recipes in a New World? The Challenges of Multilateralism in the 21st century
Sir Frank Berman
The role of international law for the maintenance of peace and security

2-06 **Jan Erik Grindheim**
EUs sikkerhetspolitiske rolle i internasjonal politikk

1-06 **Kristian Åtland**
Fra "Kursk" til "Priz": Ubåtredning som internasjonalt samarbeidsområde

9-05 **Tønne Huitfeldt**
Nordisk sikkerhet

8-05 **Alv Jakob Fostervoll, Jamie Shea og Chris Donnelly**
The Fiftieth Anniversary of the Norwegian Atlantic Committee

7-05 **Hans Morten Synstnes**
Galileo – et europeisk globalt navigasjonssystem

6-05 **Jahn Otto Johansen**
Coming home to Europe? Central and Eastern Europe in EU and NATO
Nils Morten Udgaard
Eastern Europe's silent revolution

5-05 **Jahn Otto Johansen**
Det tyske eksperiment

4-05 **Hans Olav Stensli**
The naval dilemma of the early 21st century

3-05 **Jørgen Kosmo**
What are the strategic challenges faced by Norway in the years to come?
Jonas Gahr Støre
In the new types of conlict we face, how to define and defend humanitarian space?

2-05 **Jakub M. Godzimirski, NUPI**
The New Geopolitics of the North?

1-05 **Christina Chuen og Ole Reistad:**
"Global Partnership", russiske ubåter og brukt kjernebrensel - internasjonal koordinering av oppgaver og bidrag

6-04 **Ole Gunnar Austvik**
Oljens geopolitikk og krigene ved Persiagulfen

5-04 **Jan Hovden**
Coping with Vulnerabilities of the Modern Society

4-04 **Jørgen Berggrav**
Forsvarsperspektiver i nord

3-04 **Jahn Otto Johansen**
NATO og de transatlantiske motsetninger.
-Kortsiktige og lansiktige perspektiver

2-04 **Jonas Gahr Støre**
The Role of a Humanitarian Organization in an International Security Operation – a Basis for Cooperation or Basis for Separation?

1-04 **Stanley Sloan**
If Effective Transatlantic Security Cooperation is the Question, Is NATO the Answer?

6-03 **Franck Orban**
Frankrike og Irak-krigen: Bare i prinsippenes navn?

5-03 **Asle Toje and Morten Bremer Mærli**
Norwegian Priorities for the Extended G-8 Global Partnership Against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction

4-03 **Major John Andreas Olsen**
Saddam's Power Base

3-03 **Terje Lund**
Terroristbekjempelse og folkeretten

2-03 **General Charles A. Horner (ret.)**
Men and Machines in Modern Warfare

1-03 **Morten Bremer Mærli**
The Real Weapon of Mass Destruction: Nuclear, biological and chemical warfare in the era of terrorism and "rogue" states

www.atlanterhavskomiteen.no

B
DISTRIBUERT AV POSTEN NORGE
NORGE P.P.

Om forfatteren:
Jahn Otto Johansen (født 3. mai 1934 i Porsgrunn) er norsk journalist og forfatter. Johansen tok artium i 1953 og studerte deretter ved universitetet i Oslo der han tok blant annet geografi og etnografi. Han gjennomførte Forsvarets russiskkurs og var siden Rockefeller-fellow (1961-62) med studier i Warszawa, Moskva og USA.

Hans journalistiske karriere startet med jobb som frilansjournalist i Porsgrunns Dagblad i 1949. Han påbegynte en lang karriere som utenrikskorrespondent i 1956, den gang for Morgenposten. Han var sjefredaktør i Dagbladet fra 1977 til 1984. Johansen begynte å jobbe som utenriksmedarbeider i NRK i 1966. Han var Moskvakorrespondent fra 1975 til 1977, Washingtonkorrespondent 1985 – 1990, deretter utenriksredaktør i fjernsynet fram til han overtok som Berlin-korrespondent fra 1995 til 2000.

Han ble utnevnt til Fritt Ord-professor ved Institutt for medier og kommunikasjon ved Universitetet i Oslo i 2003.

Johansen har skrevet et sekstitall bøker om Midtøsten, jødisk kultur, antisemittisme, sigøynerne, USA, Kina, Finland, Sovjetunionen/Russland, Sentral- og Øst-Europa, om norske og internasjonale kunstnere og om sjømatkultur og debattbøker om mediene.

50 av forelesningene Jahn Otto Johansen har holdt for Atlanterhavskomiteen er utgitt i komiteens skriftserie fra 1975 og fram til i dag.

DEN NORSKE ATLANTERHAVS KOMITE
THE NORWEGIAN ATLANTIC COMMITTEE

Fridtjof Nansens plass 6
N-0160 Oslo
Tel: +47 22 40 36 00
Fax: +47 22 40 36 10

post@dnak.org
www.dnak.org